

CSERESNYÉSI LÁSZLÓ
 ANYANYELVÜNK DÉMONJAI

LV. évfolyam 12. szám, 2011. március 25.

„Hogyha támad az ellenség, / gonoszoknak odavág, /dirr-durr, odavág, /
 sose bántsák a hazát.”

(Weöres Sándor: *Megy az úton a katona... Rongyszőnyeg III. 37.*)

Élet és Irodalom

facebook

Name:
 Élet és Irodalom

Fans:
 6449

Nyelvet az alkotmányba?

Tulajdonképpen semmi meglepő nincs abban, hogy megértve az idők üzenetét, a köztársasági elnök úr intése nyomán a magyar média nyelvvelvédelmi aktivistái, illetve egyes nyelvészek és honatyák immár elérkezettnek látják az időt, hogy helyre tegyék a magyar nyelvnek az elmúlt nyolc(van) évben úgymond elhanyagolt ügyét. Úgy gondolják, hogy Magyarországnak azon országok közt lenne a helye, amelyek nemzeti alaptörvénybe foglalták az államnyelv kitüntetett (illetve kizárólagos) jogi státusát és védelmét. Nem nevezhető e felfogás elleni érvnek az a tény, hogy a világ önálló államainak csupán mintegy tizedében létezik az államnyelv úgynevezett „alkotmányos garanciája”. Ha ugyanis a magyar nyelvet tényleges veszély fenyegeti (és persze ha ezt a veszélyt az alkotmányba foglalt nyelvvelvédelmi paragrafussal el lehet hárítani), akkor önmagában véve semmi jelentősége nem lenne annak, hogy Magyarország „statisztikai kisebbségbe” kerülne. Megszólt az ügyben É. Kiss Katalin professzor, a mondatban kutatója is, az MTA tagja, aki támogatja az alkotmányos nyelvvelvédelem gondolatát. A televízió riporterének kérdésére É. Kiss Katalin többek közt a következőket mondta: „Nemzetközi jogi védelemre volna szükség, szankciókra. Egyáltalán ezt a kérdést napirendre kellene tűzni, és napirenden tartani. Valójában ezt úgy kellene elismerni, mint egy általános emberi szabadságjogot, ami mindenkinek kijár. Tehát az anyanyelv szabad megválasztásának, gyakorlásának és továbbadásának a jogát. Ezt például a vallás esetében már évszázadokkal ezelőtt elértük, de a nyelv esetében még ez nem történt meg.” (Lásd: *Kell-e az alaptörvényben védeni a magyar nyelvet? Premier*, 2010. nov. 22., mtv1)

Nem világos számomra, hogy mire utalt É. Kiss Katalin. A határon túli magyar kisebbségek nyelvi jogairól nagyon is fontos beszélni, de ezt nyilván nem a Magyar Köztársaság (Magyarország) alkotmánya garantálhatja, hanem nemzetközi megállapodások. Az országhatáron belüli magyar nyelv „ápolása és védelme”, illetve az államnyelv státusának alkotmányos védelme természetesen más kérdés. Nem kell talán bizonygatnom, hogy senki nem akarja a magyar állampolgárokat arra kényszeríteni, hogy mondjuk franciául érintkezzenek a rendőrrel, szlovákul kérjenek marhapárizsit a boltban és hogy nemzeti ünnepeken németül szavaltassák az erre predesztinált apró fiúgyermekkel Kölcsey *Hymnusát*, Vörösmarty *Mahnrufját* és Petőfi *Nationalliedjét*. Mi is fenyegeti akkor a magyar nyelv státusát Magyarországon? Én azt hiszem, hogy semmi, sőt még azt is gondolom, hogy a magyar nyelvalkotmányozási diskurzus egyszerű játék: érzelmi kisülések és költői ejakulációk érdekes egyvelege.

Arra nehezen tudnék választ adni, hogy komoly nyelvészek miért vesznek részt ebben a játékban.

Ráadásul az engedélyezett retorikai színezékek és az ismert politikai törésvonalak miatt a dolog úgy fest, mintha a nyelvünket az alkotmányba gondolat hívei a haza és a nyelv ügyét szívükön viselő, rendes magyar emberek, a gondolat ellenzői pedig idegenszívűek lennének. Honatyáink nyilván tudni fogják a kötelességüket: ne gondolhassa senki azt, hogy őket hidegen hagyja nemzetünk és édes anyanyelvünk védelmének ügye. Bár nem remélhetem, hogy ez az írás esetleg meg tudná fordítani a nyelvünket az alkotmányba mozgalom sodrását, az alábbiakban mégis összefoglalnám, hogy mit tud mondani a dolgról a szociolingvisztika.

Nyelv, nemzet, mitológia

Sokak szerint egyes országokban, egyes történelmi helyzetekben a nyelv a nemzet politikai egységének a záloga volt, pontosabban: az emberek olykor maguk is azt képzelték róla, hogy az. A nyelv „nemzetformáló erejét” példázná állítólag Izrael állam esete, amelynek a megalakulása idején (1948) a lakosság fele már héber anyanyelvűnek vallotta magát. A történelemben persze ellenpróba nincs: nem tudjuk, hány évvel hosszabbította volna meg nagypapa életét, ha nem szivarozik, és nem tudjuk, hogy miként ment volna végbe a zsidó nemzeti állam megformálása úgy, hogy a héber státusát nem teszik különlegessé, azaz például nem teremtik meg a héber tannyelvi többségű oktatást. (A héber tannyelvű oktatás megkezdésének évében, azaz 1888-ban a nyelvnek még csak egyetlen anyanyelvi beszélője volt: egy hatéves kisfiú.) Ha valaki azt próbálná igazolni, hogy a nemzeti egység szempontjából a nyelvi egységnek döntő jelentősége van, akkor - mondjuk India, Kína, Indonézia, a Fülöp-szigetek kiáltó ellenpéldái mellett - meg kellene magyarázni a nyelvi sokféleség megmaradását számos politikailag egységes európai államban is, így például Olaszországban, ahol a több mint hatvanmillió olasz, azaz lombard („milánói”), piemonti („torinói”), venét („velencei”), nápolyi-kalábriai, szárd stb. anyanyelvű beszélők számára a standard (toszkan) olasz csak második nyelv - Itália lakosságának feléről van szó. Vagy gondoljunk csak a független norvég nemzetállam újjáalakulására: ma a norvégok mintegy nyolcvan százaléka nem a „tősgyökeres” norvég nynorsk beszélője, hanem a dánosan urbánus, velejéig „nemzetietlen” bokmálé.

A tények tehát nem igazolják azt az első látásra logikusnak tűnő vélekedést, hogy az egységes nemzeti nyelv a haza egységének záloga. Ezért aztán - függetlenül attól, hogy egy ilyen vállalkozás gyakorlati képtelenség is - nem lehet jelentősége annak sem, hogy egy-egy nyelv nemzeti vagy (mint a magyar esetében) határon túli változatait uniformizálni (vagy akár csak egyszerűen megregulázni) próbálják az „egyközpontúságunk - egységünk záloga” magasztos elve alapján. Mint tudjuk, a köztársasági elnök úr véleménye más: „a magyar köznyelv nemzeti összetartozásunk elsődleges kifejezője” (idézet az alkotmány-előkészítő bizottsághoz intézett 2010. november 23-i köztársasági elnöki levélből - 4. o., http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/kozt_elnok.pdf). Tisztelem a köztársasági elnök úr véleményét, de úgy gondolom, hogy kár lenne, ha a nyelv és nemzet egységének a mitológiája befészkelné magát valahogy a gondolkodó magyarok koponyájába.

Nyelvünk egy újabb nekrológiáról

Nem értem, hogy mire gondolt É. Kiss Katalin akadémikus, amikor azzal érvelt, hogy a világ nyelvei fogynak, nagy részük néhány évtizeden belül el fog tűnni: „Most kb. hat-hétezer nyelvet beszélnek a világon, és egy lipcsei antropológiai nyelvészeti intézet kutatásai előrejelzése szerint ezeknek a kilencven százaléka el fog tűnni a század végére.”

A dolog megértéséhez bizonyos adatokat kell ismerni. Az emberiség fele a világ tíz nagy nyelvének valamelyikét beszéli anyanyelvként, míg a világ nyelveinek mintegy negyede ezernél kevesebb beszélővel rendelkezik. A világon csak mintegy félszáz nyelvnek - köztük a magyarnak! - van

tízmilliónál több beszélője, de még ezeknek a nyelveknek a zöme is zsugorodik (az évi zsugorodás mértéke egyes nyelvek esetében tízezres nagyságrendű). Hosszú távon ez valóban járhat a nyelv eltűnésével, de a dolog léptéke (számoljunk utána!) évszázadokban mérhető, és természetesen semmit nem tudunk azokról a tényezőkről és hatásokról, amelyek az elkövetkező évszázadokban működni fognak - feltéve persze, hogy lesznek egyáltalán következő évszázadok.

Az SIL International (Dallas, Texas) nemzetközi felmérései (az utolsó, a 16., 2009-es felmérés adatai megtekinthetők az *ethnologue.com* honlapon) azt mutatják, hogy a globális zsugorodás tendenciája az elmúlt néhány évtizedben a világ nyelveinek mintegy hetven-nyolcvan százalékát érintette: többek között a magyar nyelvet is. Ez a folyamat lényegileg eltérő jelenség a világ nyelveinek talán negyedét érintő *szétforgácsolódás* jelenségétől. Éppen azért használom most a „zsugorodás”, illetve a „szétforgácsolódás” kifejezéseket, hogy világos legyen: nem egyszerűen a beszélők fogyásának különböző fázisairól van szó. A tapasztalat azt mutatja, hogy a nyelvek akkor kerülnek végveszélybe, amikor megtörik a mindennapi élet színtereinek nyelvi hálózatrendszer, töredékessé válik a nyelvhasználat köre: azaz bizonyos fontos tevékenységek már csak egy másik, idegen nyelven lehetségesek. A nyelvet beszélő közösség nagysága valóban nem mellékes, de a szakirodalom ismer olyan alig háromszáz beszélővel rendelkező nyelvet, amely koherens nyelvhasználati hálózatot alkot, az emberek életének döntő része ezen a közösségen belül zajlik. Ugyanakkor ismerünk olyan majdnem ezerötyszáz fős nyelvet, amelyre ez nem áll, és a nyelvnek a következő generációra való hagyományozása is részleges, töredékes.

Zavarba jönnék, ha most megkérdeznék tőlem, hogy mi köze mindennek a magyar nyelv dolgához. Őszintén szólva magam is úgy gondolom, hogy semmi. A magyar nyelv esetében a nyelvhasználati színterek hálózatrendszer sértetlen, a nyelv továbbadása folyamatos. Nem állítható tehát, hogy a magyar nyelv „veszélyeztetett” lenne. A közeli nemzethalál víziója, a pánikkeltéssel való játszadozás persze fontos lehet egy szélsőséges politikai párt tagjai és ideológiai fogyasztóközönsége számára, a nyelvésztől azonban elvárható, hogy ismerje a tényeket, és felelősséggel nyilatkozzon. A tény pedig adott esetben az, hogy nem lehet egy kalap alá venni a globális demográfiai zsugorodás által érintett mintegy négyezer (!) nyelv, illetve a kihalás által többé-kevésbé közvetlenül veszélyeztetett nyelvek esetét.

Nyelvvédelmünk alapjai

Remélem, hogy sikerült érthetően kifejtennem, hogy a magyar nyelv esetében a „kihalás” csupán egy sci-fi író regényében vagy egy futurológus lázálmaiban tűnhet valószerűnek. A magyar nyelv „védelme” és „státusának alkotmányos garanciája” tehát nem valami ilyesmire, hanem a jelenlegi állapot úgymond „negatív irányba való változására, torzulására” utal. Ennek a lehetőségnek az irracionális málta már talán kevésbé kézenfekvő. Hosszú idő óta létezik ugyanis az európai kultúrában olyan vélekedés, amely szerint a nyelvek őseredeti, „tisztá” állapotának a megváltozása bizonyos értelemben egy nyelv kihalásához hasonlítható kulturális veszteség. Ez a purista nyelvvédői-nyelvművelői gondolat három, valójában igen együgyű mítoszon alapul.

Az első ezek közül a *nyelvromlás* mítosza. Babits szerint például a *mondá, kérdé* típusú igealakok kihalása a magyar nyelv nagy vesztesége (*Nyugat*, 1935/2., *Könyvről könyvre*): „Ez a szegényedés az irodalom bűne. (...) A félmúltat mi írók öltük meg; az én generációm még segített ebben a gyilkosságban.” A nyelvművelők ma is erőteljesen támogatják a konzervatív nyelvi formák megőrzését (például: *A pénz végett jöttünk* úgymond „szebb”, „választékosabb” és „helyesebb”, mint *A pénz miatt jöttünk*). A nyelvész azonban nem ismeri a „nyelvi aranykor” fogalmát, és értelmetlennek ítéli az olyasféle kijelentéseket, mint „Arany János korában még tudtak az emberek magyarul”, illetve „Ez a Shakespeare még hogy tudott angolul!” Egyesek nyelvi érzékenységét sértik az elmúlt években keletkezett szavak és nyelvi formulák, vagy a múltban alig hallott, ma

viszont tipikus nyelvi megoldások, vö. pl. *Nem mondd!?*, az egykor tipikusabb *Na, ne mondd!* helyett stb. Minden számunkra szokatlan neologizmus „idegesítő” lehet: én például felszisszenek, ha valaki mondjuk a *sikeresen kommunikálja* kifejezést használja. Viszont nem lehetetlen, hogy gyorsan megszokom, és már ebben az írásban (mondjuk a következő bekezdés vége felé) használni is fogom.

A purizmus második pillére a *nyelvi fajtisztaság* mítosza. Szinte minden nyelv (így a magyar is) nagy mennyiségű meghonosodott jövevényszót, illetve más nyelvekből átvett szerkezetet tartalmaz. A nyelvészek ezzel a ténnyel már megbékéltek valahogy (vö. angol *they sort of made peace with this fact*), viszont egy nyelveművelő írásban azt olvasom, hogy például a *Túl nagy neki a kabát* idegen nyelvi mintát tükröz, a „helyes”, „magyaros” forma a *Nagy neki a kabát* lenne. Én erről a szerkezetről nem tudom, hogy idegen eredetű-e, de azt kétlem, hogy „idegenszerű” lenne. Az idegenség kőszá érzete persze olykor feltolulhat bennünk: számomra például idegen a bolti eladók *Segíthetek?* fordulata. Magyarosítsuk talán Makk Károly klasszikus filmjének „idegenül csengő” címét? *Ház a sziklák alatt* - nyelvhelyesen: *A sziklák alatt lévő ház*. Tősgyökeresítsük a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* szerkezetet (nyelvhelyesen: *Két zongorára és ütőhangszerekre írott szonáta*)? Ami az úgymond „nyelvünk testén élősködő, szavaink életerejét elszívó” idegen szavakat illeti, ezekről a nyelvészek már rég tudják, hogy nem különböztethetők meg a „nyelvünket gazdagító” jövevényszavaktól. Mindnyájunknak van ezzel kapcsolatban valamiféle intuíciója, de nincs kritérium, melynek alapján kimondható, hogy mondjuk a *déjà vu* már jövevényszó vagy még csak idegen szó, tehát hivatalból üldözendő, esetleg helyben felkoncolandó. A mai, áramvonalasított nyelveművelők persze csupán a „felesleges” idegen szavak ellen emelik fel a szavukat, de arra nézve nem adnak a pórnak bölcs útmutatást, hogy miként lehet „felesleges” az a szó, amit valakik használnak. Ha valaki persze elég hangosan ágál a „káros idegen hatás” ellen, akkor ezzel általában sikeresen kommunikálja azt, hogy ő maga őrző szemét a nemzet anyanyelvén tartó hazafi. Egyébként sejteni vélem, hogy bármit mond is majd ki az alkotmány, ha az emberek úgy érzik, hogy valami számukra fontos, akkor használni fogják, ha meg úgy vélik, hogy furcsa, idegen és természetellenes, akkor nem. Ez igen egyszerűnek tűnik. Talán azért, mert az is.

A harmadik purista babona a *nyelvi logika* mítosza. A nyelveművelők (akiknek egy része egyetemi nyelvészeti képzésben részesült) a nyelvi szerkezet úgymond „mélyebb” ismeretével rendelkező személyeknek vélelmezik magukat, és a tudós magas piedesztáljáról (helyesen: oszlopszékéről) ítélkezve minősítenek egyes szavakat és formákat „helyesnek” és „logikusnak”, másokat pedig „hibásnak” és „illogikusnak”. Egy nyelvben persze nincs a nyelvhasználatról, azaz a nyelvszokástól független logika. A mai standard angolban például nincs „kettős tagadás”, vö. *You know nothing ~ You don't know anything* „Semmit nem tudsz”, de a hagyományos, a középkori angolban szokásos, „kettős tagadásos” forma (vö. *You don't know nothing*) ma a nyelv alacsony presztízsű rétegéhez tartozik: nem minősül párbajképesnek. Nem tudom, logikusabb lenne-é, ha magyarul így beszélénk: *Te semmit tudsz!* Lehet-e „logikai alapon” döntenünk olyan formák között, mint *Jaj, szalontüdő... De rég nem ettem!* ~ *De rég ettem!* Vagy: magyarul a *Csak ez nincs* és a *Csak ez van* mondatok jelentése eltérő, japánul viszont egyszerűen a „csak” jelentésű szó megválasztásától (*shika* vagy *dake*) függ a tagadó (*nai*), illetve állító (*desu*) igealak használata, vö. *Sore shika nai ~ Sore dake desu* „Csak ez van”. Persze, van a nyelveknek számos izgalmas, általános törvényszerűségük (azaz „logikájuk”), de ezt nem lehet könnyedén fillérekre, pennykre, netán centime-okra váltani. Talán érdemes még egy példát hozni. Nem sokat tud a nyelvről és a nyelvekről az, aki „terpeszkedő”-nek, „felesleges szószaporítás”-nak („tautológiá”-nak) minősít olyan szókapcsolatokat, mint például: *kaotikus összevisszaság, messzi távol, érdekes kuriózum, felesleges szószaporítás, valós tény*. Nem véletlen, hogy ilyen nyomatékosító kifejezések tömegesen léteznek a nyelvekben (vö. pl. angol *chaotic disorder*).

A nyelvész egyszerűen megfigyeli a nyelvet, folyamatosan követi, hogy miként változik a

mérvadónak tekinthető, magas presztízszű, kifinomult nyelvhasználat. Ezt a standard nyelvváltozatot nem mindenki ismeri egyformán jól, ezért értelmes és jó dolog, hogy tanácsot osszon a megannyi cseperedő gyermeknek és faragatlan pórnak az, aki jobban ismeri a szép, elegáns magyar beszéd és írás szabályait. Nem hiszem azonban, hogy én jogosult lennék tanácsokat osztogatni, csak azért, mert a fiókom mélyén mindenféle nyelvészeti képzettséget igazoló papírok lapulnak. Magam is megfélemlített ember vagyok. Szívem szerint ugyanis nem írnám hosszú „l”-vel a *presztízsz* szót, viszont hosszú „ó”-t szeretnék írni a *Tokió* első szótagjában is, annak ellenére, hogy annak idején egy illetékes úgy döntött, hogy erre a magyar ember nem jogosult (a japán kiejtés „tókjó” - és mindig az is volt). Mi garantálja, hogy egy „nyelvész” jobban tudja, mi a „jó magyarság”, mint mondjuk egy pécsi fuvolaművész? Valóban megérett az idő arra, hogy még az alkotmány is szentesítse azoknak a „nyelvészek”-nek (értsd: önjelölt nyelvvédőknek) az arroganciáját, akik bizonyos nyelvi formákat „magyartalan” és „hibás” alakként bélyegeznek meg, önmagukat pedig fontos és nélkülözhetetlen „tudós”-nak tüntetik fel?

A feltörekvő középosztály mindig és mindenütt hajlamos volt arra, hogy támogassa a nyelvvédő-nyelvművelő mozgalmakat, hiszen ezzel önmaga is kicsit mintegy az Erő résztulajdonosává, az élcsapat részévé vált (persze csak afféle kulturális alapon). Ez a Horthy-korszak vagy a Kádár-korszak Magyarországon sem volt másként, mint más európai országokban. A dolog azonban most látszik elnyerni a kedves írók által hivatkozott „vajszínű árnyalat”-ot. Valószínű ugyanis, hogy a honi politika nemzeti és polgári szélirányát, valamint a magyar politikusok nyelvi műveletlenségét kihasználva, az MTA egyes tagjainak segédletével, egy évtized után hazánkban ismét jogi támogatáshoz jut a provinciális, együgyű, minden tudományos értéket nélkülöző nyelvvédelem.

 [nyomtatás](#)